



## ***Studiuesi i leterisë Gjekë Marinaj rrëfen në “Nacional” emocionet e tij pas marrjes së Çmimit Albanian Booker Man***

**Marinaj:** Çmimin e konsideroj një nder të madh me përmasa interpersonale

**Mujë Buçpapaj:** Kompania Mediatike dhe e Botimeve “Nacional Grup” ku përfshihet edhe gazeta Nacional, nisur nga një praktikë e njohur ndërkombëtare kanë vendosur që t’u japin çmimin vjetor Albanian Booker Man Prize, për arritjen më të shquar vjetore për vitin 2011 në fushën e Kritikës Letrare me librin Protonizmi: Nga teoria në praktikë. Si e vlerësoni këtë nderim?

**Gjekë Marinaj:** Çmimin Albanian Booker Man e konsideroj një nder të madh me përmasa interpersonale për dy arsye që në natyrën filozofike rezonojnë si centrifugale. Të parën do e krahasoja me një parabolë matematike. Të dytën me një hiperbolë letrare.

Parabola që të jetë parabolë duhet të jetë subjekt tek disa veti specifike. Edhe shkrimtari që të jetë shkrimtar duhet të përmbushin kërkesat minimale për t’u konsideruar shkrimtar. Kjo dhunti artistike nuk është vetëm një segment i zgjatur nga ligjet e natyrës por fitohet në akord me linjat



epistemologjike. Edhe unë, gjatë rrugës për tek kjo teori letrare jam fuqizuar nga influenca e profesorëve të mi shumë të nderuar dhe i ndikuar nga forca e gravitetit të tyre akademik kam ndjekur harkun e kësaj “parabole” sa artistike aq edhe shkencore. Ashtu sikur të gjitha parabolat janë të ngjashme në aspektin matematik edhe krijuesit kanë tipare të përafërta në kuptimin letrar. Ndaj forca stisëse e një çmimi për shkrimtarët i nënshtrohet një formule kufizuese të ngjashme me lidhjet që ka parabola me ekuacionin kuadratik.

Kurse krahasimi i këtij nderimi me një hiperbolë letrare ka të bëjë me faktin se çmimi vjen nga Kompania Mediatike dhe e Botimeve “Nacional Grup” ku përfshihet edhe gazeta prestigjioze Nacional. Ai vjen nga vendi im, nga kolegët dhe miqtë e mi. Ky aspekt i çmimit ka vlera supreme për mua. Nëse jam i sinqertë me ju dhe lexuesin e kësaj interviste, e ndjej edhe faktin se hiperbolë, në përkufizimin më të saktë të fjalës si figurë letrare, do të thotë “zmadhim”. Edhe nëse kjo fjalë është e aplikueshme këtu, mendoj se në këtë rast është e ligjshme, sepse është pjesë e natyrës së çmimeve



letrare. Ndryshe çmimi do të individualizohet, pra do tkurrej në një çmim vetjak; vetëm për mua dhe përmasat e mia si krijues i Protonizmit. Këtë nuk do e shijoj me ndërjegje të plotë, sepse këtë çmim e ndaj me të gjithë profesorët, me të gjithë kolegët dhe me të gjithë miqtë dhe shokët që më kanë ndihmuar gjatë punës time me Protonizmin.

**MB:** Megjithëse e keni bërë të qartë në hyrjen e librit, a mund ta përkufizoni edhe një herë Protonizmin për ata lexues të gazetës "Nacional" të cilët akoma nuk kanë gjetur rastin ta sigurojnë një ekzemplar të librit në fjalë?

**GJM:** Me kënaqësi. Protonizmi si perceptim lingvistik e përshtatje terminologjike është bazuar në linjat shkencore të kimisë dhe fizikës, më saktë në fjalën Proton që si pjesë përbërëse e bërthamës së atomit ka ngarkesë elektrike pozitive +1. Protonizëm, në kuptimin më të thjeshtë, do të thotë të shkruash rreth një veprë letrare apo artistike me qëllim pozitiv, i shtyrë nga dashamirësia jo nga vëri. Në nivele më të thella letrare, natyrisht, Protonizmi është interpretimi i hipotezës të së njohurës në kuptimin metafizik dhe i të njohurës jo deri në fund në kuptimin filozofik. Ai është pjesë esenciale e parametrave të etikës, dhe shërben si orientim që i besojmë tek ndërmarrim udhëtime instinktive apo të menduara drejt sferave të së vërtetës objektive në letërsi dhe art.

**MB:** A ka principe filozofike kjo teori. Nëse po, cilat janë ato?

**GJM:** Megjithëse kapaciteti hapësinor i kësaj interviste nuk është në balancë me potencialin e dinamikës interpretive që ofron Protonizmi, po mundohem t'i kondensoj të pesë principet në pesë paragrafë sa më koherent që të jetë e mundur. Ato janë: e Vërteta, Hulumtimi, Restitucioni, Protonizmiotika, dhe Etika.

Protonizmi pohon se e Vërteta në lidhje me ideologjinë letrare është një fenomen i përkohshëm dhe është subjekt për të ndryshuar në pajtim me strukturën sociale nga e cila është krijuar dhe me rrethanat epistemologjike në të cilat zhvillohet. Në këtë kuptim, një e vërtetë mund të zgjasë

vetëm aq kohë sa zgjat besimtari i saj, sepse një e vërtetë e përhershme është praktikisht e pamundur ngaqë gjendet gjithmonë në prirje të përsosjes dhe zgjerimit të mëtejshëm. Ndër këto kushte ambivalente, gjysmë e vërteta apo e vërteta që nuk mund të vërtetohet apo mohohet plotësisht nga shkenca ka një shans më të mirë qëndrueshmërie ndaj përjetësisë se sa e vërteta që shtyhet nga njeriu apo koha që të besohet si e vërtet absolute e përbashkët. Në tentojmë ta besojmë diçka si të vërtetë, të paktën si të vërtetë të përkohshme, sidomos nëse ajo na lehtëson apo plotëson nevojat tona individuale apo kolektive në aspektin praktik, teorik ose shpirtëror.

Protonizmi thekson se *Hulumtimi* letrar duhet të ketë kërkesa të prera për aftësitë të larta analitike. Teoria shkon më tej duke shtuar idenë se shumica e njohurive kontekstuale që një kritik letrar posedon është instrumentale sidomos në kuptimin se si analiza dhe vlerësimi letrar reflektohet prej tij në vetëdijen e lexuesit. Nisur nga kjo, një verifikim formal i paanshëm për të përcaktuar faktet rrethanore të secilës veprë letrare në shqyrtim është i domosdoshëm. Kritiku letrar duhet të jetë i vetëdijshëm për doktrinat metafizike që marrin jetë në një shoqëri dhe të konsiderojë ekuilibrimin e konkluzioneve të tij me kushtet aktuale dhe problemet reale të komuniteteve specifike letrare.

Si një substancë teorike që promovon mirëkuptim kundrejt përpjekjeve letrare dhe filozofike bashkëkohore dhe që paralelisht tenton fuqizimin e demokracisë sociale, arsimit bashkëkohor dhe progresit shkencor, Protonizmi sugjeron një shkrim më empirik të dispozitave filozofike për një *Restitucion* të pandërprerë kundrejt vlerave krijuese të letërsisë nga ana e kritikës letrare. Kritikët letrarë duhet të gjejnë mënyra për të pasqyruar qëllimet pozitive të autorëve në veprat e tyre përkatëse me të njëjtën mirënjohje, por pa kompromentuar moralin apo denigrimin e standardeve të profesionalizmit të tyre.

Principi i *Protonizmiotikës* del me idenë se botëkuptimi kritik është gjithmonë një uarpë më e madhe dhe më të rëndësishme

se subjekti për të cilin argumentohet. Por këto uarpa zakonisht përkthehen në imazhe kuptimplotë protonizmiotike vetëm kur filtrohen nga shijet e lexuesit. Ky princip mund të studiohet si një trup gjuhësor me disa njësi të veçanta që përbëhen prej skicës së shenjave dhe kodeve të strukturës analitike të kritikut letrar. Pra, Protonizmiotika, e cila mund të përkufizohet si studim i rregullave që fuqizojnë fenomenet sociale, e drejton vëmendjen e lexuesit tek puna e kritikut për të analizuar fjalët kyçe në gjuhën e tij dhe që andej për të zbrëthyer kodet që përbëjnë bazën e karakterit të tij profesional. Nëse arsytimi i fituar çon drejt interpretimit negativ të kritikës, teoria sugjeron klasifikimin e saj, jo publik, si një material i pavlershëm dhe ndërprerjen e ecurisë së mëtejshme të atij diskursi.

Në orbitën filozofike botërore etika ka kuptime të ndryshme tek filozofët. Për motivet e Protonizmit, principi i *Etikës* përkufizon kodin moral të kritikut letrar që përbën thelbin më kolatik të teorisë. Përmasat e rëndësisë janë të këtitilla, sepse pozicioni i kritikut kundrejt temës që trajton ka potencial inventiv në formimin ose deformimin e vizionit të lexuesit, sidomos atij të pa familjarizuar si duhet me subjektin që i ofrohet. Që andej, standardi moral i kritikut letrar kthehet në një bosht terminalitik rreth të cilit mbështillen njëherësh si efektet qendrore ashtu edhe ato anësore të interpretimit.

**MB:** Ju e keni propozuar për miratim këtë Teori Letrare në Konferencën e Profesorëve të Letërsisë Botërore në Des Moines, Iowa që në dhjetor të vitit 2005. Por Protonizmi u njoh zyrtarisht vetëm në vitin 2011. Pse mori një kohë kaq të gjatë ky miratim?

**GJM:** Teoritë letrare dhe lëvizjet filozofike në Amerikë gjithmonë kanë qenë subjekt tek matura e akademikëve dhe vonesa e burokratëve. Pragmatizmi, bie fjala, filloi në këtë vend si lëvizje filozofike që në shkurt të vitit 1870. Ajo që pat stresuar dukshëm themeluesit e kësaj lëvizjeje si Charles Sanders Peirce, William James, Chauncey Wright, e më vonë John Dewey e George Herbert Mead ishte fakti se përdorimi i parë në shtyp i fjalës



Pragmatizëm u shënuar pas 28 vitesh, pra në vitin 1898. Rryma gazetareske Gazetaria e Re (The New Journalism), fushë që kishte si forcë graviteti emrat e mëdhenj si H. L. Mencken, John Dos Passos dhe Ernest Hemingway, kërkoi më se pesë vjet të merrte jetë. Teorisë Formalizmi i Ri, megjithëse kishte në qendër të saj akademikë si Frederick Feirstein dhe Kenneth Rexroth iu desh gati një dekadë të aprovohej. Vetëm Lëvizja Biografike, epiqendër e secilës ishin shkrimtarët amerikanë të viteve 1950 dhe 1960 me në krye Jack Kerouac, Allen Ginsberg, William Burroughs, Charles Bukowski dhe shumë të tjerë, arriti të zyrtarizohej brenda 4 vjetësh. Kështu, mund të them se duke i kuptuar afinitetet akademike dhe procedurat administrative amerikane nuk prisja të aprovohej aq shpejt sa ç'u aprovua. Aq më tepër kur shumë teori letrare, rryma filozofike, e lëvizje artistike që ishin adaptuar më parë në Amerikë kishin ardhur me kohë nga grupe e emra shumë të fuqishëm të vendeve më me zë të letërsisë dhe artit evropian përfshi këtu, Marksizmin nga Rusia, impresionizmin nga Franca, Ekspresionizmin nga Gjermania, Feminizmin nga Anglia (me vonë mori jetë edhe në Amerikë) pa përmendur këtu Rilindjen Italiane, Mitologjizmin Grek etj. etj. Protonizmi vinte nga unë, një pedagog me origjinë shqiptare, emri i të cilit për shumicën dëgjohet për herë të parë. Them kështu, sepse ka qenë një vit më vonë, pasi revista letrare Sojourn më nderoi më Çmimin e Parë në Poezi, kur kam filluar të njihem sadopak në Amerikë. Që të mos e zgjas më tej, megjithëse mori aq gjatë sa thoni ju, unë jam shumë i lumtur që Protonizmi ka afinitetet e tij akademike, historike dhe gjeografike me Shqipërinë.

**MB:** Zoti Marinaj, ju keni dhënë një kontribut shumë të rëndësishëm në suksesin e gazetës Nacional me shumë kritika dhe studime të një niveli shumë të lartë akademik. Si e konsideroni rolin e gazetës Nacional në promovimin e letërsisë dhe kritikës bashkëkohore?

**GJM:** Gazeta Nacional është një fenomen imanent në kulturën bashkëkohore shqiptare. Ajo ka gjetur

një mënyrë për të tendosur atë pjesë të humanizmit shqiptar që u tkurrur—më parë nga simptomat epileptike e vonë nga dhënia shpirt—e gazetës Drita. Me gjithë grabutizmin ideologjik që vuajti për dekada të tëra nën trysinë diktatoriale të asaj kohe, Gazeta Drita akoma është e pazëvendësueshme kur gjykojmë atributin e saj në kulturën tonë. Mba mend një kohë kur mendoja se letërsia shqipe pa gazetën Drita po i ngjante një njeriut pas një verbimi akut që më parë i kishte parë materiet në formën dhe detajet reale dhe më vonë vetëm mund t'i imagjinojnë ndryshimet e tyre. Krijimi i gazetës Nacional ma ringjalli shpresën e rilindjes së një embleme nga e cila do reflektohej imazhi i orvatjeve të talenteve shqiptare për një letërsi të arrirë. Unë pata kënaqësinë dhe nderin të jap kontributin tim në të mirë të kësaj nisme me vlera të mëdha mbarëkombëtare. **Sot gazeta Nacional mendoj se plotëson në mënyrë protonistike një pjesë të mirë të nevojave intelektuale dhe letrare të një kombi të tërë. Parë nga një këndvështrim i veçantë, Nacional është si një sofër nga ku mund të ushqehen me dije të vegjlit dhe të mëdhenjtë pa paragjykim. Kjo filozofi protonistike aplikohet edhe në aspektin e autorëve që botohen aty—emrat më të fuqishëm të letërsisë tonë mbarëkombëtare kompensojnë për deficitet që mund të shfaqin hera-herës talentet e reja.** Asnjë shkrimtar në botë nuk ka lindur shkrimtar i madh. Ata janë rritur falë talentit dhe punës së tyre, por dikush ua ka shtrirë dorën për t'u ngjitur atje ku janë sot. Gazeta Nacional e bën këtë me ndershmërinë më të madhe. Ajo po bashkon duart e krijuesve të mëdhenj me ato të talenteve në rritje për të ndërthurur një urë të qëndrueshme letrare për të gjithë. Pikërisht për këtë jam shumë krenar që jam dhe do të mbetëm pjesë e gazetës Nacional.

**MB:** Zoti Marinaj, siç dihet Ju keni ndërmjetësuar botimin e disa poetëve shqiptarë në SHBA, keni futur Kadarenë në programet universitare amerikane, keni botuar në anglisht bashkë me poetin e mirënjohur Frederick Turner studimin dhe përkthimin "Epika Gojore Shqiptare" që do të hyjë si tekst i rekomanduar universitar në vitin 2013, si dhe keni publikuar shumë

kritika dhe studime për letërsinë bashkëkohore shqiptare në shtypin prestigjioz letrar të SHBA-ve. Po kështu keni përkthyer këto ditë dhe botuar në anglisht poetin Preç Zogaj, si dhe jeni duke vijuar me shumë pasion përkthimin dhe botimin në SHBA të poetëve tjerë shqiptarë. Në takimet që kam patur në SHBA me shumë profesorë të shquar universiteti, poetë dhe kritikë të njohur amerikanë ju kanë cilësuar si ambasador i letërsisë shqiptare në Amerikë. Si e përjetoni këtë përkufizim si Protonist që jeni?

**GJM:** Perspektiva e letërsisë dhe kulturës nuk duhet lënë kurrë në hije. Promovimet e penave tona janë indikativ i shtimit të njohurive të reja në Amerikë. Letërsia jonë, në respektin cilësor, nuk është inferiore tek asnjë letërsi tjetër. Libri juaj, Mujë, *Fitore e Padukshme*, libri i Preç Zogajt *Ngjarje në Tokë*, edhe poezitë e Epikës tonë po priten nga lexuesi Amerikan me një dashamirësi që shtrihet përtej stilës së imagjinatës time. Kur i kushtuam një numër të veçantë të revistës *Translation Review* letërsisë shqipe, disa nga anëtarët e bordit të panjohur sa e si duhet me letërsinë tonë e quajtën atë një veprim lëmpatik. Pas leximit të materialeve dhe shitjes së plotë të revistës brenda muajit të parë të daljes nga shtypi ata e pranuan veten si të gabuar dhe na uruan për nismën duke e kuptuar se klasifikimi i letërsisë në fragmente të izoluar nuk është më urtësi. Kjo u provua edhe me hyrjen e Kadaresë në programet akademike. Disa studentë tashmë e konsiderojnë Kadarenë si një nga majat e të larta të letërsisë së sotme botërore. Vetëm dhjetorin që sapo kaloi u hodhën 11,134 firma në një propozim që studentët amerikanë i bënë organizatës së Çmimit Nobel për të konsideruar Kadarenë si fitues të këtij çmimi për vitin 2012. Atë që unë e konsideroj si një nder që më bëjnë duke shijuar Kadarenë, studentët e konsiderojnë si një privilegj akademik për ta. Unë jam duke i ruajtur, të paktën në Kolegjin tim, esetë më të mira të studenteve për librin *Ura me Tri Harqe* të cilat besoj t'i botoj një ditë me të gjithë emrat e studentëve në kopertinë si autorë të librit (nëse procedurat akademike na lejojnë, kuptohet). Pra çdo prezantim i

letërsisë shqipe në Amerikë e ka theksuar nevojën për një letërsi të tillë në këtë vend, dhe për mua ky është një Protonizëm në vetvete.

**MB:** Si e parashikon të ardhmen e Protonizmit, si dhe ndikimin e kësaj teorie të re në botën letrare artistike dhe më gjere?

**GJM:** Pyetje e vështirë për tu përgjigjur me përgjegjësi. Por nisur edhe nga puna që kam bërë, mbështetja që kam nga profesorët dhe specialistët e institucioneve të ndryshme, por mbi të gjitha nisur nga noririteti pozitiv që kanë teoria dhe filozofia e Protonizmit në vetvete, kam shpresë se Protonizmi do të mbetet pjesë e konsiderimeve aplikative të njerëzve që e duan artin dhe njerëzimin.

**MB.:** Pas botimit të Protonizmit, çfarë do të presin së shpejti lexuesit tuaj të shumë në Shqipëri, por edhe në të gjitha hapësirat shqiptare?

**GJM:** Protonizmi po zhvillohet nga një teori letrare në një lëvizje filozofike amerikane. Ky proces okupon një pjesë të rëndësishme të kohës time. Përveç kësaj, kam disa projekte në dorë të cilat të paktën në nivelin personal i konsideroj shumë të rëndësishme. Për mua si protonist, projektet akademike dhe letrare janë esencë e vet-krijimit, dhe secili ka për detyrë, të paktën morale, të mundohet ta sistemojë fuqinë letrare në atë mënyrë që vetë krijuesit, sado të vegjël në numër, të nxjerrin në krye të grupeve të tyre individualitete me potenciale të fuqishme, vitale dhe dinamike. Unë nuk jam i interesuar për pro-

movimin e elitës autoriale në veçanti, por edhe për fuqizimin e të gjithë krijuesve që punojnë me ndjenjën dhe mendimin se një ditë puna e tyre do të jetë instrumentale në përmirësimin e jetës të së gjithë racës njerëzore. Në këtë vorbull mbështillen shumë nga projektet e mia të së ardhmes.

Zoti Buçpapaj, me lejo që me këtë rast të falënderoj nga zemra Ju personalisht, personelin e Nacional Grup, redaksinë e gazetës Nacional dhe Jurinë e çmimit Albanian Booker Man për nderimin e madh që më keni bërë duke më dhënë këtë çmim. Uroj që të jem në gjendje ta justifikoj nderimin tuaj me punën time si një shërbyes i denjë, në çdo anë që të jetë e mundur, i kulturës tonë mbarëkombëtare.

**Intervistoi: Mujë Buçpapaj**